

lórban. Mindegyik címszóból tanulhatunk valami újat, sőt némelyikből csak azt!

Az újdonság erejével hat az egész *index* címszó is, mely a római szent-szék korszakról korszakra összeállított tilalmi listájának jellemző adatait közli. Ebből minden propagandisztikus magyarázat nélkül is kiderül, hogy a meg-megbotránkozó egyházi férfiak milyen elsietett és idejétmúltan naiv vélekedéssel voltak sokszor éppen világirodalmi rangú klasszikusokról, s tartották vissza a vallásos embereket jelentős alkotások olvasásától. Helyzetük egyre

tarthatatlanabbá vált, mígnem XXIII. János pápa e merevséget 1966-ban fel nem oldotta. Ami azt illeti, eléggé sokára; bár jobb későn, mint soha.

Több tucat olyan címszó van még, melyről külön is érdemes volna szólni és kiváló szerzők tucatjai, kiket név szerint kellene említeni, de ki-ki vegye kezébe és olvassa e kitűnő kötetet! E szép kivitellű lexikon ára nem kibírhatatlan, a magas példányszám pedig lehetővé teszi a könnyűszerrel való hozzájutást. Várjuk újabb és remélhetőleg hasonlóan érdekes, színvonalas köteteit!

KATONA IMRE

A HATALOM TERMÉSZETÉRŐL

VARGA ZOLTÁN: *Hallgatás*.
Forum, Újvidék, 1978.

„Én nem tudom csak úgy bámulni a dolgokat, én meg is akarom magyarázni őket” — adja a jelen kötet *Utolsó halálom előtt* című írásában hősenek szájába a saját írói credóját Varga Zoltán. Alkotó módszerére alkalmazva ezt úgy értelmezhetjük, hogy ő nem elégszik meg a dolgok leírásával, ábrázolásával, hanem igyekszik azt meg is magyarázni, azaz megérteni-megértetni. Az esszéírással is igen intenzíven foglalkozó író erre a parabola formát találja a legmegfelelőbbnek. Ha első pillanatra ellentmondásnak hangzik is, valójában e közvetett beszéddel, kifejezésformával közvetlenebbül tudja velünk közölni a gondolatait. A parabola forma ugyanis némi módosuláson ment keresztül írónk gyakorlatában, s ez abban áll, hogy mind vékonyabbá válik a cselekmény, a szépirodalmi anyag szövege, s mind közvetlenebbül érvényesül a gondolatiság, azaz maga a gondolat. A *méregkeverőben* s a későbbi *Életveszélyben* is még igen erős sodrású cselekményanyagból bontotta ki a gondolatot, míg a *Hallgatás* darabjaiban az szinte közvetlenül szólal

meg. A *Lakomában* például csak a cselekmény első része játszódik előttünk (a Gallia legátusa és a krisztianusok vezére, Pothinus közötti párbeszéd), míg a továbbiakban egy hosszú, csak helyenként megszakított beszéd, majd egy levél formájában közli elmélkedését. Hasonlóképp hosszú szónoklat, illetőleg belső monológ hordozza a *Hallgatás* gondolatiságát is, és *A szentségtörő* hőse is lényegében a bírái előtt tett vallomásaiban — tehát szintén monológ formájában — közli velünk (az író) gondolatait. Ez a forma természetesen jobban elbírja a tiszta gondolati elemet, az esszéstílus pedig egyenesen magát kínálja hozzá, ám a szépirodalmat kedvelő és váró olvasónak alighanem némi csalódást okoz, mert cselekményes regény helyett voltaképpen eszmefuttatások sorát kapja.

Már *A méregkeverő* óta ismeretes, hogy Varga Zoltán szinte szenvedélyes érdeklődést tanúsít a hatalom jellege, lényege, formái és természetéről. *A Hallgatás* című kötet írásai lényegében mind ismét erről szólnak. A hatalom és a szellem, il-

letőleg tudomány viszonyának kérdését, ellentétét már *A méregkeverő*-ben felvetette, s azt mutatta ki, hogy a diktatorikus és forradalmi hatalom között nincs lényeges különbség. Ha ugyanis a „méregkeverő” tudós olyan szert elő tudott állítani, amely a diktatúra bukásához vezetett, akkor az utána hatalomra került rendszer azt követeli, hogy állítson elő olyan csodaszert, amely jámbor, békés alattvalókká varázsolja az ország lakosait.

Jelen kötet *Utolsó halálom előtt* című írásában szintén a szellem és a hatalom viszonyáról van szó. A szellem, amely két lábra állította az embert, s kezét egyéb hasznos tevékenységre felszabadította, amely birtokba vette a tüzet stb., kénytelen — jobb érzése ellenére — hízelegni a Nagy Marconának, meggyőzni arról, hogy esetleg még neki, de csak neki juthatott volna mindez eszébe. E megalkuvás azonban végeredményben kifizetődött, mert a szellem emberét a hatalom embere barátságába fogadta, örök védelmet ígért neki, s ő így biztonságban használhatta felszabadult kezét.

Más oldalát, természetét látjuk a hatalomnak *A szentségtörő*-ben. A rabszolgalázadástól való félelmükben a főpapok, az egyházi (és világi) hatalmasok, a legnagyobb értékeket és a bőriüket mentve, elmenekülnek, hátrahagyva az alacsonyabb rangú „szerpapokat” és papnóket, „akiknek élete az istenek szemében nem sokat számít”. A fellázadt rabszolgák aztán — egyetlen véletlen túlélő kivételével — legyilkolják a szerpapokat és a papnóket (utóbbiakkal előbb azt tették, amit „az ellenség földjén járó sereg mindig megtesz a meghódított föld asszonyaival”), megszenteltelenítik a szentélyt, s a túlélő legnagyobb csodálatára, az istenek haragja akkor sem éri utol őket, amikor a templomalapító Nagy Fáraó szobrát bemocskolják. A hatalom tehát nem örökkévaló, s bár a lázadás után a főpapok visszatérnek, a szentélyt eredeti alakjában és fényében visszaállítják, a túlélő számára mindig átút a fényen az egykori mecsek, az új épületeken a hullabűz. Ezért is válik ő maga szentségtörővé. A magyarázat: a hatalomtartók önhittsége, hatalmuk örökkévalóságába és korlátlanóságába vetett tévhite. A szentségtörőt ugyanis

megkönyékezi a pusztítás istene, kezébe adja a mérleget, hogy ítélkezzen és Oziris is megítélhesse őt, s így feltáru előtte a hatalom alapvető tévedése: a rabszolgák a hatalomtartók tévedésének büntetéseként cselekedtek, azért történhetett meg, ami megtörtént, mert azt hitték, ők azok, akik a rabszolgákkal mindent megtehetnek.

Varga Zoltán azonban nem mindig ilyen távolról és kívülről szemléli a hatalmat, érzékelteti a természetét és mutatja be képviselőit, eszközeit. Kedvelt módszere, hogy a — rendszerint hanyatlófélben levő — hatalom egy-egy képviselőjén, még a hanyatlásnak tudatában levő, kissé enervált képviselőjén keresztül állítja elének a hatalom gyengeségeit, bomlási tüneteit, eszközeinek embertelenségét, igazságtalanságát és — legalábbis hosszú távon — hatástalanságát. *A Lakomában* ezt az embertípust Gallia legátusa, Claudius Valerius képviseli, aki ugyan elrendeli és véghez is viteti a krisztianusok vadálatokkal való széttépetését, de nem sokkal utána öngyilkos lesz. Előtte azonban mindent elkövet, hogy elkérülje (mintha ez neki volna fontosabb, mint a széttépődöknek!) a legszörnyűbb ítélet végrehajtását. Először is megpróbálja meggyőzni, jobb belátásra bírni a krisztianusok, az ellenzék legbefolyásosabb és legidősebb vezetőjét, Pothinust. Nem elvei, hite feladatát kéri tőle, csak a kompromisszum szükségyszerűségéről és ésszerűségről igyekszik meggyőzni: nem kell megtagadniuk „egyetlennek és igaznak hitt istenüket”, káromolniuk és gyaláználniuk Krisztusukat, csak hódoljanak és áldozzanak az Impérium isteneinek, akikben — ő maga sem hisz! Nem hisz az istenekben, de hisz az Impériumban, s tudja, hogy hisz bennük s tömeg, és ez tartja fenn az Impériumot. Az istenek tehát az Impérium védelmezői, akiket ezért neki is védelmeznie kell.

A Hallgatásban a hatalmat a püspök képviseli a hallgatásra ítélt, korábban már az inkvizíció börtönében megkínzott tudós pappal szemben, aki kinyilvánította, hogy korábbi hitében megingott, tehát az eretnekiség bűnébe esett. De a püspök, aki eredetileg „a salamacai egyetem teológiai karának dékánja” volt, szintén azért menekült a püspöki székbe, mert a teológián olyan dolgokat kel-

lett napról napra magas röptű érveléssel bizonygatnia, amelyekben talán hitt, de védelmezhetetlennek tartotta őket. Amint a római Impérium képviselői tudatában vannak a rendszer hanyatlásának, nem hiszik, hogy valaha is képes lesz például a rabszolgaság megszüntetésére, de fenntartását szükségszerűnek tartják, mert „az Impérium is szolgál valamit, mindazok összességét, akik számára békét, rendet és jólétet hivatott biztosítani” — ugyanígy a püspök is tisztában van vele, hogy egyháza „sohasem lesz képes az Isten országát itt a földön felépíteni”, mégis a fenntartásán munkálkodik, szereti, mert a kötelességébe tartozik és mert szeret a püspöke lenni. Vagy a saját fogalmazásában: „én püspöki tisztom iránti szeretetből kész vagyok mindent megtenni annak érdekében, hogy parasztjaink ne gyilkolják és kastélyokat felgyújtani szeressenek, hanem továbbra is parasztnak maradni, nyomorúságukat szeressék, éppúgy, mint megnyomortóikat”.

A *Hallgatásban* ismét igencsak élére állítva merül fel a hatalom és a szolgálatában álló tudomány viszonyának kérdése is. A hallgatásra ítélt pap, aki szintén az egyház teoretikusa volt eredetileg, így érvel az ilyen tudomány értelmetlensége mellett: „Mi szükség ott egyáltalán a hitet védelmező szóra, ahol a maglyák a hit igazi védelmezői... maglyáktól védve bármit összelefedelhetek, az olvasók jámborabbja szintiszta igazságnak fogja tekinteni szavaimat, ha az első betűtől az utolsóig szemenszedett hazugságok is azok, míg az eszesebbje akkor is hazugságnak fogja tartani őket, ha minden állításom szent igaz és megdönthetetlen.”

Még az eddigieknél is egyértelműbben szól ironikusan a hatalom természetéről például a *Lakoma* előtt folyó vita során. Mikor a legátust arra kéri, hogy legyen döntőbíró a vitában, s ő ezt azzal hárítja el, hogy „Vitákban itélni aligha a hatalom dolga”, Demetries így vág vissza: „Néha rákényszerülhet... Azért hatalom, hogy olyasmibe avatkozzon, ami nem rá tartozik.” Ugyancsak a legátus fejtegeti öccsének, hogy „a hatalomnak sokszor igazságtalannak kell lennie kevesekhez, hogy sokak iránt annál igazságosabb lehessen”,

olykor pedig a szó köznapi értelmében „kimondottan rossznak” kell lenni, és nem is csak a rosszakkal, hanem gyakran a jókkal szemben is. Módszeréről ezt mondja: „mások véleményét úgy kell semmibe vennünk, hogy közben nagyon is odafigyelünk rájuk...” A püspök meg az „Úr kutyáiról”, az inkvizítorokról mondja, hogy nem szereti ugyan őket, de „sajnos a szeretet e rendszerének nélkülözhetetlen részét képezik”; más helyen (*Lakoma*) ezt olvashatjuk ugyanerről: „mit sem tudsz a hatalom természetéről, ha úgy hiszed, a hazugság védelme nélkül képes megenni...”

Mint figyelmeztettünk rá, Varga Zoltán írásait nemcsak a tárgyuk, hanem a stílusuk is az esszééhez közelíti. Célja nem annyira a szép, mint inkább az okvetlenül pontos és világos fogalmazás. Ez azonban nem jelenti, hogy egyúttal száraz is és híjával van a szépírói erényeknek. Hadd emlékeztessünk például az olyan finom és aprólékos megfigyelésre és leírásra, mint a hópelyhek hullása a *Hallgatásban*. A hallgatásra ítélt atya így emlékezik vissza a püspökkel lefolyt vitájára, miközben a hulló hópelyheket szemléli az ablakán keresztül: a kinti hóesés „most újra egészen más képet nyújtott: a szél mintha ismét alábbhagyott volna valamelyest, bizonytalanra és meghatározatlan irányúvá válva is egyben, úgyhogy a pillanatnyilag közepes nagyságú pelyhek furcsán kácsoló hullása folytán valahogy az utca egész képe is vibrálóvá, mármár folyékonyá lett; fehér háztetőivel, s távolabb a Szent Antonio templom tornyával együtt, amely halványan ugyan, de egy ideje ismét láthatóvá vált. Ugyanolyan reszketégen szétolvadó kép részeként, amint amilyenek akkor a dolgozósobát látta, telehintve a kívülről beáradó napfény lombokon átszűrű szikráival és az önmaga dicsfényében sütkérező főpásztori arccal a középpontjában”.

Külön kell szólni az öt írást magába foglaló *Hallgatás* szerkezetéről, ami korántsem véletlenszerű, hanem közvetlenül a gondolatiságot és az esztétikumot szolgálja. Az egyetlen, rendkívül sebes iramú mondatban előadott *Utolsó halálom előtt* című írás a kötet igazi prologusa,

amely jelzi s mintegy tézisekben megadja a következő írásokban kifejtendő alapeszmét. A következő írás valahová Egyiptomba, a fáraók világába visz bennünket, míg a következő „szín” — hogy Madách kifejezésével éljünk, ami ebben az esetben nem csupán ötletszerű —, *A tékozló fiú visszatérése* a bibliai időkbe vetíti vissza a hatalom előtti kényszerű megalázkodás vagy képmutatás (ez elvileg ugyanaz) szálnalmas aktusát, hogy azután az ókori Rómába, majd az inkvizíció, a középkori keresztény egyház virágkorába, de egyúttal már az eretnekség terjedésének idejébe jussunk. Időrendben szinte ide kíváncskozna *A méregkeverő* a dél-amerikai típusú fél-fasiszta diktatúra, majd a bukása

után hatalomra került új rendszer természetrajzával. De hát ezt már ismerjük, vélheti joggal az író, s mondanivalójának kifejtéséhez különben sincs szüksége végighaladni az összes „történelmi színeken”. Így is egyértelmű, hogy a *Hallgatás* a hatalom változó formáját és változatlan lényegét mutatja meg e parabolákban. Hogy a kép nem valami felemelő, az nem az író szándékán, hanem a hatalom természetén múlik. Az írón múlik viszont, hogy mindezt következetesen végig merete gondolni és volt bátorsága ki is mondani. Egyéb, immár régebben ismert és elismert írói erényei mellett ezért a következetességéért is méltán részesült a tájunkon legnagyobb elismerést jelentő Híd-díjban.

JUHÁSZ GÉZA

A FÉNYESSÉG FÁJÓ KÖZELSÉGE

ZÁKÁNY ANTAL: *Közel a Nap arcához.*
Forum, Újvidék, 1979.

Vannak, akik Zákányt nem szeretik, mert barátokzik a szegénységgel, magánnyal, hodállyal, a jósággal, fájdalommal és a halállal. Sokan közülünk nem szeretnek barátokzni az emberi sors tragédiájával. Zákány merészen és kíméletlenül, a proletár őszinteségével, a jólneveltség ambíciója nélkül (a „szobatisztaságot” mellőzve) a szemébe mondja az embernek, hogy halálra van ítélve, hogy kétszínű, a felületes életörömök hajhászója.

Amióta ír, egy antibiblia lírikusa, egy antibibliáé, amelynek hivatottsága az igazi biblia ellenpontozása — az isten demisztifikálása, a boldogság, fájdalom, a gond, az élet mulandóságának merész bevallása. A bibliával ellentétben nem zeng himnuszokat „a szörnyű emberistennek”, hanem lehozza őt a földre, nem tekint föl rá, hanem kimondja, hogy ő egy senkiházi, hogy tulajdonképpen nem létezik, hogy az ember fantáziájában a halálfélelem gondol-

ta ki, hogy az ő palástja mögött a múltban az urak, a gazdák, a kapitalisták, a jelenben pedig a gazemberek, az aranyimádók, a hatalomsóvárgók, az álproletárok bújnak meg!

Az emberisten nem jó az emberhez. Ő a szegénység, a fájdalom, a megalázottság, a háborúk kiontott vére, az emberi verejték tengerének sikoltása, torzszülöttje, ki titkos barátságot tart fent a halállal.

Zákány a világ szörnyűségeiről mesél verseiben, a mi mindennapi életünkről, egyéni és mégis érthető nyelven és kiforrott életfilozófiával. Velünk van, mellettünk, s mindenhol a világban, a világűrben, férfias igazmondásra, eszmélésre, az örök harcra, az értelmetlenségben az állandó értelem keresésére tanítja az embert. Kétségbeesett átkozódásai-ból, az emberi egzisztencia kiüttlanságából és látszólagos értelmetlenségéből a költő, a szabad proletár reménye, emberbe vetett hite,